

Ion CONSTANTIN

Poziția regimului comunist din România în chestiunea Basarabiei (IV)

I.C. – doctor în istorie, cercetător științific asociat la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Autor, printre altele, al volumelor *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov* (1994); *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995, 2017); *Polonia în epoca „Solidarității” 1980-1989* (2007); *Polonia în secolul totalitarismelor 1918-1989* (2007); *Gherman Pânteia între mit și realitate* (2010); *Pantelimon Halippa. O viață dedicată luptei pentru unitatea națională* (2016); *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989* (2015). Domenii de interes științific: istoria Basarabiei, Bucovinei și a relațiilor româno-polone în perioada contemporană.

O abilă orchestrare a deschiderii litigiului. Publicarea lucrărilor lui Marx și Engels despre români

Se poate vorbi chiar de o abilă orchestrare a redeschiderii litigiului pe tema Basarabiei¹. Mai întâi, a fost o etapă de pregătire diplomatică, constând în asigurarea sprijinului unei mari puteri mondiale (China). A urmat pregătirea ideologică, declanșată prin denunțarea fățișă și publică a „lozincilor false” din perioada interbelică și după cel de-al Doilea Război Mondial. Politica separatistă din 1924 a PCR, care susținuse teza că Basarabia trebuie retrocedată Uniunii Sovietice, a fost denunțată după 40 de ani prin argumentul că această poziție fusese impusă de Komintern.

În contextul eforturilor Bucureștiului pentru fundamentarea ideologică a litigiului cu Moscova în legătură cu teritoriile românești ocupate de URSS, descoperirea unor manuscrise inedite ale lui Karl Marx în arhiva Institutului internațional de istorie socială din Amsterdam, în care „părintele comunismului” condamna în cuvinte aspre politica

Partea a III-a vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 4-5 (258-259), 2020, p. 298-316.

rusească față de principatele române Moldova și Țara Românească și îndeosebi „răpirea și ocuparea Basarabiei”, au reprezentat o adevărată mană cerească pentru obiectivul urmărit. Copii după însemnările în manuscris ale lui Marx pe marginea lucrării istoricului francez Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes* (1855), care aveau ca sursă scrierile lui N. Bălcescu, Ion Ghica și I. Eliade Rădulescu, precum și studiul unui autor englez necunoscut, au fost obținute după îndelungi tratative desfășurate, începând din anul 1959, cu Academia din Amsterdam. Ele erau bune pentru tipar încă din anul 1961, dar conducerea PMR a considerat că adevărul în chestiunea Basarabiei nu se putea rosti în condițiile de atunci, pentru că „ar fi antrenat inevitabil o dispută cu o mare putere care ar fi acuzat imediat România de intenția de revizuire a granițelor statornicite”². Promotorii liniei naționale au apreciat că metoda cea mai potrivită din punct de vedere tactic ar fi aceea de a găsi argumente în interiorul sistemului și ele au fost găsite la cei doi clasici ai învățaturii marxiste – Marx și Engels³. Combaterea clasicilor marxism-leninismului era o treabă deloc ușoară și destul de delicată pentru conducerea primei țări a „socialismului victorios”.

Pornind de la unele declarații ale lui N. Hrușciiov, din decembrie 1963, referitoare la posibilitatea modificării pe cale pașnică a graniței româno-maghiare⁴, liderii de la București au repus în discuție problema teritoriilor românești ocupate în 1940 de către URSS. La ședința Biroului Politic al CC al PMR din 20 ianuarie 1964, Gheorghiu-Dej a vorbit despre ocuparea de către URSS a Basarabiei și Nordului Bucovinei în iunie 1940, referindu-se la Pactul Ribbentrop-Molotov. Totodată, a cerut publicarea lucrării lui Marx *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*: „Ceea ce mi se pare deosebit de important – menționa liderul de partid din RPR – sunt câteva lucrări la care noi nu le-am dat drumul și trebuie să le dăm. Este lucrarea lui Marx. Trebuie să-i dăm drumul în masă. Avem scrisoarea de la Institutul «Marx-Engels-Lenin» (din Amsterdam – n.n.) care atestă valabilitatea textului acestei lucrări”. Gheorghiu-Dej a cerut ca scrisoarea „să se păstreze undeva într-un loc, să nu dispară, cum au dispărut și alte documente”⁵. Grăbirea publicării criticilor dure exprimate de Marx la adresa ocupării Basarabiei de către Rusia țaristă a fost determinată și de faptul că, în 1963, puterea sovietică aniversase pe Boris Stefanov (fost secretar general al partidului comunistilor din România

în perioada 1936-1940), iar în 1964 tocmai era „comemorat” Bela Kun, liderul bolșevic al „Republicii Sfaturilor” din Ungaria anului 1919, ambii fiind fervenți susținători ai fragmentării României.

După cum remarca publicistul german Hans Hartl, în anul 1964 s-a ajuns în problema Basarabiei la o denunțare fățișă și publică a „lozincilor false” din perioada dintre cele două războaie și după cel de-al Doilea Război Mondial, iar acest eveniment a fost marcat cu o „nouă bătaie de tobă plină de efect”⁶. Aceasta a constat în publicarea, în mai 1964, la editura Academiei de Științe a Republicii Populare Române, a lucrării Karl Marx, *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, ediție coordonată de acad. Andrei Oțetea și prof. Stanisław Schwann. Așa cum arătau cei doi editori, era vorba de patru manuscrise ale lui Karl Marx, care fuseseră descoperite în arhiva Institutului internațional de istorie socială din Amsterdam. Acestea conțineau o serie de remarci critice la adresa politicii țariste față de principatele române Moldova și Țara românească și, îndeosebi, „răpirea și ocuparea Basarabiei” (p. 107). Din numeroasele aprecieri de acest gen cuprinse în lucrare menționăm următoarele:

„Abia au plecat austriecii din Țara Românească și rușii sub Suvoroff au intrat. Țara este dată pradă focului și jafului de către aceștia; Brăila este în flăcări” (p. 104).

„Presiunea sa (a Rusiei – n.r.) asupra Divanului era irezistibilă. Rusia obținea în 1802 un hatîșerif, care trebuia să dovedească românilor că era tot atât de puternică pentru a face bine, cât și pentru a face rău” (p. 105).

„În aceeași vreme, în timp ce românii manifestau atâta recunoștință oarbă, țarul la Tilsit reclama teritoriul lor” (p. 106).

„Țăranul care suferise cel mai mult de pe urma ocupației n-avea pentru muscal (moscovit) decât cuvinte de ură” (p. 108).

„(Tudor – n.r.) Vladimirescu și țărani săi erau de partea turcilor. Proclamația lui Tudor are un caracter național; invită pe boierii pământeni a se uni cu dânsul; el nu vrea să conteste drepturile de suzeranitate ale Porții. Pentru el, rusul și fanarioții sunt dușmani” (p. 111).

„Regulamentul organic nu a fost redactat prin deliberările de la Iași și București, ci pe baza instrucțiilor venite de la St. Petersburg.

Tratatul de la Adrianopol (14 septembrie 1829). Principatele vor rămâne 10 ani sub ocupația militară a rușilor până la plata despăguburilor de război, fixate la 125 milioane de franci.

Orloff, în numele țarului, propune sultanului să cumpere două provincii românești, oferindu-i 36 000 000 franci” (p. 118).

„Idea politică fundamentală a revoluției din 1848 de la București a fost o mișcare împotriva protectoratului rus” (p. 130).

„În Țara Românească, țărani au protestat împotriva Regulamentului: soldații ruși, trimiși în sate, au dovedit cu focuri de armă blândețea Regulamentului. În Moldova, nemulțumirea a luat un caracter de răscoală țărănească: reprimarea a fost și mai cruntă” (p. 140).

„La 7 mai 1828, 150 000 de ruși se revărsară în Moldo-Valahia. Niciodată, spune Saint-Marc Girardin însuși, n-a avut loc o mai înspăimântătoare distrugere de vieți omenești. Un jaf enorm, hoții de-ale ofițerilor, barbaria soldatului rus” (p. 169).

„Limba română e un fel de italiană orientală. În 1393, valahii (iar în 1513 Moldova) au încheiat un tratat cu Baiazid, de la care pornesc pretențiile Porții de suzeranitate asupra acestor provincii” (p. 171-172)⁷.

Din lucrare rezultă clar că, în perioada exercitării suzeranității otomane, principatele române nu erau colonii, ele își păstrau administrarea, iar turcii nu aveau dreptul să se implice în viața, cultura și credința provinciilor. Acestea plăteau doar biruri.

În *Însemnările sale*, Marx face referire și la tratatul secret de alianță încheiat de Domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir cu țarul rus Petru cel Mare, la Luțk în Rusia, pe data de 2 aprilie-13 aprilie 1711: „Art. 1. Moldova va dobândi întreg teritoriul dintre Nistru și Bugeac. Art. 2. Moldova nu va plăti niciun tribut Rusiei. Art. 4. Rusia nu se va amesteca în afacerile țării, și niciunui rus nu-i va fi permis să se căsătorească și să dobândească moșii în Moldova” (p. 172)⁸.

Părintele comunismului subliniază, de asemenea, că anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 a fost nelegitimă, iar Basarabia era populată de români:

„Prin Tratatul de la București (1812), Rusia a obținut pentru ea însăși cedarea – aproape $\frac{1}{2}$ din Moldova, provincia Basarabia. Convenția de la Akkerman (1826) și tratatul de la Adrianopol n-au conferit Rusiei niciun drept de suveranitate (p. 174). Aceste provincii s-au veștejit la umbra protecției ruse” (p. 175).

„A fi suspectat de a nutri sentimente patriotice era egal cu a fi exclus din funcțiuni publice. Servilitatea față de interesele Rusiei era un titlu de promovare” (p. 175).

„Rusia ținea o armată de 30 000 de oameni în Basarabia. Cum afacerile Europei occidentale deveneau din zi în zi mai complicate, ocuparea Moldovei de către trupele ruse putea fi considerată ca un fapt împlinit” (p. 176).

„Toată autoritatea, civilă, militară, legală, a fost ilegal uzurpată sau exercitată de soldățimea rusă. Toți revoluționarii, ostili rușilor, au fost arestați... Ei au pus mâna și pe veniturile Principatului, au revizuit tariful comercial și au interzis exportul produselor românești.

Principatele au fost silite să întrețină, pe socoteala lor, imensa putere militară cu care Rusia persistă – 50 000 de ruși” (p. 177).

„Turcia nu putea ceda (ceea ce nu-i aparținea), pentru că ea este numai suverană a țărilor române. Poarta singură a recunoscut acest lucru, când la Carloviț (Karlowitz – n.n.), presată de polonezi să le cedeze principatele moldo-valahe, ea a răspuns că nu avea dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulațiile (un fel de tratate care stabileau statutul Țărilor Române în cadrul Imperiului Otoman – n.n.) nu-i conferă decât un drept de suzeranitate” (p. 167)⁹.

Redarea unor asemenea afirmații ale lui Karl Marx într-o culegere de manuscrise editată în România și răspândită public reprezenta o adevărată „senzație politică”¹⁰. Era evidentă intenția editorilor de a induce ideea că Marx a manifestat „un interes puternic pentru poporul român” și că ar fi urmărit cu atenție „lupta sa pentru unitate și independență”. „Părintele socialismului științific” susținea apartenența populației din Principatele Române, ca și a celei din Transilvania, Banat și Basarabia, la același popor român, precum și ideea de unitate națională a românilor¹¹. Mai mult decât atât, Karl Marx ar fi fost doritor să ajute poporul

român să se constituie într-un stat care să-i cuprindă pe toți români, inclusiv pe cei din Basarabia¹².

Așa cum releva istoricul George Ciorănescu, aceste manuscrise inedite ale lui Marx „serveau de minune intereselor românești”¹³, lovind puternic în mitul imperial al moldovenismului sovietic. Dacă până atunci orice referire la caracterul românesc al teritoriului dintre Prut și Nistru era tabu, publicarea *Însemnărilor* lui Marx a permis conducerii române „de a ridica problema adevărului istoric cu privire la teritoriul național, în primul rând, la Basarabia”¹⁴. Autoritățile de la București abordau chestiunea Basarabiei exclusiv „prin prisma istoriei, a adevărului istoric”, neavând pretenții politice, mai ales, teritoriale, dar cu convingerea că „dreptul la cunoașterea adevărului istoric nu poate fi răpit nimănui”¹⁵.

Cartea a produs iritarea conducerii sovietice, iar difuzarea ei a fost amânată din motive necunoscute până la sfârșitul lunii noiembrie 1964. Tirajul acestei lucrări, limitat totuși la 20 500 de exemplare, s-a epuizat în câteva zile, iar Ambasada sovietică de la București, în dorința de a contracara difuzarea lucrării, a cumpărat un stoc important de exemplare¹⁶.

Notele lui Marx au reprezentat nu numai prima mențiune, după 1947, a faptului că Basarabia era teritoriu românesc, dar subliniau, de asemenea, faptul că Rusia și Ungaria unelteau împreună¹⁷, ceea ce se va repeți în mod constant în decursul istoriei. În ecuația complexei problematice a raporturilor româno-sovietice și sensibilă temă a Basarabiei și Nordului Bucovinei, istoricul american Larry L. Watts introduce chestiunea controverselor româno-ungare pe marginea problemei, la fel de sensibilă, a Transilvaniei. Citând un raport al CIA, acesta scrie că Moscova „a încurajat în secret Ungaria să ia atitudine cu privire la poziția României în Transilvania”¹⁸, folosind aceasta ca pârgie de presiune asupra Bucureștiului.

Editarea și punerea în circulație a documentelor lui Marx despre români erau de natură să demonstreze faptul că Bucureștiul nu considera problema Basarabiei fiind pusă definitiv „ad acta”. Așa cum observa CIA, „îndrăzneala de care a dat dovadă România punând pe tapet problema sensibilă a Basarabiei s-a dorit a fi un atu și un avertisment

adresat URSS¹⁹. Publicarea notelor lui Marx, urmată curând de publicarea lucrărilor lui Engels, în care erau discutate, de asemenea, abuzurile rusești comise împotriva românilor, a provocat un cutremur de proporții în Blocul Sovietic și în comunitatea socialistă. Era imposibil să îi ignori pe părinții comunismului care făceau declarații fără echivoc, cum ar fi: „Basarabia este românească, și Polonia poloneză. Nu se poate vorbi în aceste cazuri de reunirea unor grupuri etnice care au fost împrăștiate, dar pot fi numite rusești și sunt înrudite; aici avem de-a face cu o cucerire flagrantă, cu forța, a unor teritorii străine; avem de-a face, pur și simplu, cu un furt”²⁰.

Tot atunci a fost dată publicității scrisoarea lui F. Engels către militantul socialist Ion Nădejde, din 4 ianuarie 1888, în care se spunea, între altele: „Dvs. românii trebuie să fi cunoscut țarismul; ați suferit îndesul prin Regulamentul Organic, prin înăbușirea răscoalei de la 1848, prin răpirea de două ori repetată a Basarabiei, prin năvălirea fără număr în România, ca și cum țara ar fi fost un simplu popas pe drumul spre Bosfor...”²¹.

Chiar dacă oficial se nega acest lucru, publicarea lucrărilor lui Marx și Engels a constituit un demers cu un evident caracter politic, marcând „un punct de cotitură, o schimbare hotărâtoare în tactica românilor”. Conducerea de la București arăta că este hotărâtă să înceapă „bătălia pentru tratarea corectă, pe baza adevărului istoric, a problemei schimbarilor teritoriale între România (Principatele Române) și Uniunea Sovietică (Rusia Țaristă)”. Se anticipa că această bătălie va fi „de lungă durată, grea și comporta riscuri”, dar ea trebuia să înceapă ca un act de reafirmare a demnității naționale și politice²².

Apariția la București a lucrărilor lui Marx și Engels a permis și autorităților de la Beijing să se alătore cauzei României, înfruntând „centrul de comandă” al comunismului, în numele unei autorități superioare și mai pure ideologic. Aproape imediat, primul secretar al Partidului Comunist din RSSM și protejatul lui Brejnev, Ivan Ivanovici Bodiul, a acuzat autoritățile române de răspândirea unor „minciuni și denaturări despre Moldova”, calificând chiar publicarea însemnărilor lui Karl Marx cu privire la anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă drept o „propagandă naționalistă”²³. RSS Moldovenească devenea, din nou, un important centru de operațiuni împotriva României.

Publicistica sovietică va reacționa, susținând că manuscrisele lui Marx erau note de lectură și extrase din lucrarea lui Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, care, la rândul său, utilizase cartea lui Nicolae Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*. Aprecierile referitoare la Basarabia ar fi aparținut lui Bălcescu și nu lui Marx – susțin publiciștii sovietici. Într-un Memoriu înaintat de CC al PC din Moldova conducerii centrale a PCUS, la 27 iunie 1975, istoricul Andrei Oțetea era acuzat că „a preluat citate din Marx preluate din lucrarea antirusă bonapartistă *Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*, publicată în anul 1855 la Paris de E. Regnault, un istoric burghez francez, și le-a editat în România ca volum separat K. Marx, *Însemnări despre români*, ca lucrare a lui Marx”. Se menționează, de asemenea, că „au început să apară cărți, să fie publicate articole și recenzii care îl prezentau pe Marx ca adversar al alipirii Basarabiei la Rusia, ca un adept al paneuropenismului”. „Prin aceasta – se subliniază în Memoriu – nu numai că se denaturează, fără scrupule, concepțiile lui K. Marx asupra istoriei Principatelor Dunărene, ci se întreprinde și tentativa de a instiga stările de spirit antisovietice, a semăna semințele neîncrederii și ostilității între popoarele rus, moldovenească și român”²⁴. „Trezește nedumerire – se menționează în continuare în Memoriu – că asemenea denaturări ale realității istorice nu numai că nu sunt condamnate, ci, dimpotrivă, sunt susținute de actualii conducători ai PCR; se reafirmă în chip voalat în documentele de partid și de stat, pe baza cărora se întreprind măsuri ideologice, se construiesc relațiile cu partidul și statul nostru”²⁵.

Iritarea Moscovei a fost cu atât mai mare, cu cât în presa occidentală, în revista „Der Spiegel”, apăruse un articol intitulat *Revendicări teritoriale. Cu Marx contra Moscovei*²⁶. Comentatorul german aprecia că „Liderul comunist al României, Gheorghe Gheorghiu-Dej, vrea să argumenteze cu ajutorul lui Marx exigența revenirii Basarabiei la România și a Bucovinei de Nord, contestând sovieticilor dreptul istoric asupra posesiei celor două provincii”²⁷. Afirmatia nu era convenabilă pentru Moscova, cu atât mai mult cu cât venea după *Declarația din aprilie 1964* a lui Dej și după ce, „pe 10 iulie [10 august] 1964, Mao Zedong a cerut deschis modificarea frontierelor dintre Uniunea Sovietică și China”²⁸. Făcând aluzie la faptul că, potrivit oficialilor Kremlinului, „opinia publică sovietică” ar fi „nemulțumită” de apariția unor aseme-

nea lucrări, precum cea a lui *Marx despre români*, comentatorul revistei „Der Spiegel” lansa o ironie necruțătoare: „Cititorii sovietici au putut descoperi și ei ce-i fascina pe români în scrierile lui Marx și anume că turcii n-aveau niciun drept de a ceda în 1812 Basarabia rușilor, căci Înalta Poartă n-a avut niciodată drepturi de suveranitate asupra Țărilor Românești, ci doar drepturi de vasalitate”²⁹.

Exilul românesc a receptat cu mare interes apariția în țară a cărții Karl Marx, *Însemnări despre români*, care a fost publicată apoi și de Editura „Carpați” din Madrid, cu un larg comentariu (150 de pagini) de Pamfil Șeicaru. Acesta aprecia că *Însemnările* lui Marx reprezintă „cel mai implacabil rechizitor făcut Rusiei pentru invaziile ei periodice în Moldova și Valahia”³⁰.

Dincolo de Prut, lucrările lui Marx și Engels despre români erau interzise, dar ele au pătruns și au circulat clandestin, având un ecou deosebit în mediile intelectualității din RSS Moldovenească. Aspectul este confirmat de distinsul profesor de științe economice de la Chișinău, Sergiu Ion Chircă. Referindu-se la *Însemnările* lui Marx despre români, el arăta următoarele: „cartea se transmitea din mână în mână printre intelectualii din Basarabia anilor '60 ai secolului trecut, am avut și eu fericita ocazie s-o primesc doar pentru o noapte, ca apoi s-o transmit mai departe”³¹.

Absența trupelor sovietice și schisma chineză – premise de bază ale noului curs politic al Bucureștiului

Premisa de bază a cursului nou promovat de liderii de la București în raporturile cu Moscova a fost fără îndoială absența trupelor sovietice din țară. Cu armată străină pe teritoriul său, „niciun alt «stat frățesc» n-ar fi putut repeta experimentul românesc”³². Fostul secretar de stat american Brzezinski arată că numai acolo unde se aflau trupe sovietice nu se putea forma o rezistență eficientă față de Moscova. Aceasta era posibilă acolo unde nu se aflau aceste trupe. Ca exemple, el dădea Iugoslavia, Albania, China, Coreea de Nord, Vietnamul de Nord și România³³.

Pe lângă schisma sovieto-chineză și situația geopolitică a României, un rol important în înțelegerea resorturilor profunde ale noului curs îl reprezintă tradițiile comune ale celor două popoare. Ca și Rusia,

România aparține ritului bizantin ortodox. Comunismul a fost pentru ea „forma laică a religiei orientale bizantine. Bucureștiul înțelegea intuitiv mai bine decât capitalele catolice Budapesta, Varșovia, Praga sau Berlinul protestant ceea ce se petrecea la Kremlin și și-a adaptat relațiile în mod fascinant. Niciodată, Bucureștiul n-a pus Moscova într-o situație atât de jenantă”³⁴, astfel încât să determine o intervenție armată, cum s-a întâmplat în RD Germană (1953), Ungaria (1956) și Cehoslovacia (1968).

La Plenara CC al PCUS, din 14 octombrie 1964, N.S. Hrușciov a fost demis din funcția de prim-secretar al partidului și membru al Prezidiului, precum și din cea de președinte al Consiliului de Miniștri al URSS³⁵. Principala acuzație adusă lui Hrușciov a fost faptul că a re-vigorat anumite practici staliniste, precum cea a asimilării rapide a popoarelor sovietice, prin mijloace neconforme cu principiile leniniste, în cadrul așa-zisei „fuziuni accelerate a naționalităților sovietice”³⁶.

Între argumentele invocate pentru destituirea lui Hrușciov au figurat și declarațiile jignitoare la adresa lui Dej (ca o dovadă a neștiinței de a avea un dialog normal, respectuos cu liderii partidelor „frățești”). După cum spunea M. Suslov la Plenara sus-amintită, „considerăm corectă linia partidului nostru în probleme internaționale. Dar nu trebuie să închidem ochii la faptul că tov. Hrușciov a avut declarații, în care absolut inutil se punea în poziția unui fel de moralizator, îi plăcea mult să dea lecții conducătorilor țărilor frățești, când acest lucru nu era deloc necesar. De exemplu, merge în străinătate și dă lecții acolo cum să se semene porumbul, cum să se obțină recolte mari la culturi agricole. De ce să facă acest lucru? Și se făcea acolo, unde recoltele adesea erau mult mai mari decât la noi. E jignitor pentru tovarăși. O asemenea lipsă de tact era comisă aproape public, de exemplu, față de tovarășii români. Acest lucru nu poate să nu-i supere pe conducătorii partidelor frățești. Sunt oameni cu experiență, căliți, nu au nevoie de asemenea sfaturi nelalocul lor”. „De ce trebuia să-i spuneți cuvinte jignitoare lui Dej?”³⁷, a fost admonestat atunci N. Hrușciov.

Noua conducere de la Kremlin va fi asigurată de troika Brejnev, Kosîghin și Podgornîi. Acest lucru îi va fi adus la cunoștință lui Gheorghiu-Dej de către ambasadorul URSS la București, I. K. Jegalin, în cadrul întrevederii avute în ziua de 16 octombrie 1964³⁸. Reacția conducerii de la

București, și în special a lui Gheorghiu-Dej față de schimbările de la Moscova, a fost prudentă: „Vă rog să transmiteți tovarășului Brejnev, și tovarășului Kosîghin, din partea noastră toată înțelegerea pentru necesitatea măsurilor luate și sperăm ca lucrurile să se îndrepte spre bine”³⁹.

La puțin timp după instalarea noii conduceri sovietice, pe 21 octombrie 1964, Gheorghiu-Dej va cere, prin intermediul ambasadorului sovietic, retragerea totală a tuturor consilierilor sovietici din România, lucru care se va întâmpla în decembrie același an.

Accentuarea cursului definit de Declarația din aprilie, sub noua conducere a lui Nicolae Ceaușescu

În aprilie 1965, când, în urma dispariției lui Gh. Gheorghiu-Dej (19 martie 1965), Nicolae Ceaușescu devine lider al partidului, politica externă și, într-o anumită măsură, și cea internă a României erau angajate pe o direcție autonomistă, diferită de calea pe care mergeau celelalte țări est-europene, partidul refuzând să secondeze Moscova în dorințele ei de hegemonie asupra mișcării comuniste internaționale, apropiindu-se, în același timp, de China și de țările occidentale⁴⁰. În acel moment, liderii sovietici se declarau, de formă, mulțumiți de evoluția relațiilor româno-sovietice, dar în realitate ei își doreau „normalizarea relațiilor cu România”, lucru recunoscut de L. Brejnev în cadrul discuției cu N. Ceaușescu la recepția de la Snagov din 25 iulie 1965, cu ocazia finalizării lucrărilor Congresului al IX-lea al PMR⁴¹.

Rămânând pe cursul definit de *Declarația din aprilie*, regimul comunist sub conducerea lui Ceaușescu va specula la maximum disensiunile ideologice și de mare putere dintre URSS și China, pentru a-și lărgi marja de manevrabilitate în lumea comunistă; pe de altă parte, va căuta să dezvolte relații cu blocul advers. Este ceea ce în epocă s-a numit „politica omnidimensională” sau „politica la toate azimuturile” a guvernului comunist de la București.

Faza tranziției puterii de la N.S. Hrușciiov la Leonid Ilici Brejnev a fost folosită de noua conducere de la București pentru întărirea *Declarației din aprilie*⁴². Aceasta avea loc în condițiile unei anumite stabilizări a situației politice în lume. La douăzeci de ani după cel de-al Doilea

Război Mondial, „Războiul Rece” se transforma tot mai mult în coexistență pașnică.

Vizita în URSS a delegației României, condusă de N. Ceaușescu, la 3-11 septembrie 1965, a reprezentat un „adevărat cutremur oferit de către partea română conducerii sovietice”⁴³, fiind abordate o serie de probleme considerate „tabu” până atunci, referitoare la colaborarea economică și politică între România și URSS și la colaborarea în cadrul Tratatului de la Varșovia. Cel mai mult i-au iritat pe liderii sovietici cererile României privind restituirea tezaurului românesc, depozitat la Moscova în timpul Primului Război Mondial, a arhivei PCdR din perioada ilegalității, îmbunătățirea activității Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia⁴⁴.

La întâlnirea de la Kremlin din 4 septembrie 1965, Alexandru Bârlădeanu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSR, a „reîmprospătat câteva elemente esențiale” ale circumstanțelor în care tezaurul Băncii Naționale a României și bijuteriile Casei Regale, totalizând 93 452 kg aur fin, au ajuns, la sfârșitul anului 1916 – prima jumătate a anului 1917, la Moscova și ale sortii lor ulterioare. Bârlădeanu a subliniat importanța economică și politică a restituirii tezaurului românesc, precizând că acest act „ar ilustra relațiile de înaltă principialitate pe care se bazează prietenia și colaborarea frățească dintre popoarele noastre”⁴⁵.

O altă temă discutată atunci a fost cea referitoare la restituirea arhivei partidului comunist român din perioada interbelică. Paul Niculescu-Mizil, secretar al CC al PCR, expunând fondul problemei, menționa că „toate materialele trimise din țară, către secția română a Internaționalei Comuniste, constituie fonduri de arhivă ale partidului nostru și ele trebuie să fie organizate și gospodărite de partidul nostru”⁴⁶.

Liderul sovietic L. Brejnev și-a exprimat „nedumerirea” față de „punerea problemei tezaurului de tov. Bârlădeanu” și s-a arătat indignat de faptul că „după 50 de ani, deodată, două state socialiste încep să-și amintească de relațiile dintre guvernul țarist și guvernul regal”, cu toate că după cel de-al Doilea Război Mondial se părea că problema fusese „înmormântată”. Respingând cererile delegației române de restituire a tezaurului românesc, sub pretextul dispariției lui în timpul războiului civil din Rusia, L. Brejnev a declarat că URSS este în posesia unui do-

cument din care „reiese că România Regală are datorii față de Rusia țaristă pentru livrări de armament și alte lucruri în sumă de 300 mil. dolari, ceea ce corespunde cu 274 tone de aur”, L. Brejnev a invocat și faptul că pagubele pricinuite de trupele române în cel de-al Doilea Război Mondial pe teritoriul URSS „depășeau de 100 ori ceea ce discutăm noi azi”. În general, nu era cazul să se discute „de 900 kg aur sau 300 mil. dolari”, ci să se țină cont de aspectul politic⁴⁷.

L. Brejnev a propus ca problema tezaurului românesc să fie „închisă”, însă delegația română nu a fost de acord. Luând cuvântul, Ion Gh. Maurer a arătat răspicat: „Nu suntem de acord cu închiderea problemei; problema trebuie să rămână deschisă; nu ne-am înțeles astăzi, vom discuta mâine. Și va trebui să ne înțelegem asupra acestui capitol, în conformitate cu angajamentele asumate, în conformitate cu dreptul și interesele ambelor părți”⁴⁸.

Deși problema privind tratarea relațiilor ruso-române în istoriografia românească nu a figurat în mod expres pe agenda de lucru a întâlnirii, L. Brejnev nu a ezitat să-i amintească lui N. Ceaușescu despre unele publicații din România, în care ar fi fost „prezentate în mod tendențios unele probleme ale istoriei”. „În ultimul timp – menționa L. Brejnev – într-o serie de lucrări care au apărut în România, îndeosebi în lucrări cu caracter istoric, au început să fie interpretate în mod tendențios unele probleme ale istoriei, se scot în evidență unele aspecte negative ale relațiilor ruso-române”. Comentând cartea lui K. Marx, *Însemnări despre români*, editată de Academia Română, L. Brejnev a reproșat autorilor studiului introductiv că au „criticat aspru politica externă a țarismului rus”, uitând însă să spună că popoarele balcanice „datoresc existența lor Rusiei”. Liderul sovietic s-a arătat deranjat de faptul că lucrarea a avut un larg ecou în Occident și că a fost editată de trei ori. Apariția „pe scară largă în multe reviste” a extraselor din această lucrare a fost calificată de către conducerea sovietică drept „acțiuni cu caracter tendențios”, care „determină îngrijorare în rândul opiniei publice sovietice”⁴⁹.

Chestiunea teritoriilor cedate URSS, în iunie 1940, nu a fost discutată la această întâlnire, N. Ceaușescu avertizându-i ulterior pe membrii Comitetului Executiv al CC al PCR că a convenit cu Brejnev să nu discute cu partenerii din Tratatul de la Varșovia decât „despre lucrurile acestea unde suntem de acord, asupra celorlalte să ne înțelegem

să nu informăm”⁵⁰. Înaintea vizitei, Oficiul de studii și documentare din cadrul MAE întocmise pentru informarea delegației române un cuprinzător material documentar cu privire la aspectele istorice și politico-diplomatice referitoare la Basarabia, Bucovina, ținutul Herța, Brațul Chilia și Insula Șerpilor, conținând și șapte anexe: Notă în legătură cu conținutul tratatului sovieto-german din 1939; Notă în legătură cu aplicarea punctului trei al protocolului adițional secret care însoțește tratatul sovieto-german din 1939; Ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940; Telegramă (a ministrului plenipotențiar Gheorghe Davidescu) descifrată (prin telefon). Moscova, 27 iunie 1940; Răspunsul din 27 iunie 1940 al României la ultimatumul sovietic; Răspunsul din 28 iunie 1940 dat de URSS la răspunsul României; Răspunsul din 28 iunie 1940 al României⁵¹. Documentarul era redactat pe un ton neutru, fundamentat pe izvoare istorice, rămânând „valabil indiferent de epocă și de realitățile politico-diplomatice”. El avea „rostul de a informa delegația română și, în special, pe Nicolae Ceaușescu asupra resorturilor și cauzelor reale responsabile de problemele teritoriale existente, chiar dacă în surdină, între România și Uniunea Sovietică”⁵². Discuțiile cu delegația română de la Kremlin din septembrie 1965 au impulsionat reconsiderarea politicii URSS față de România. La sfârșitul anului 1965, au fost adoptate primele decizii ale CC al Partidului Comunist din RSSM pentru contracararea noului curs politic „antisovietic” și „naționalist” al conducerii de la București și pentru cultivarea sistematică printre românii de peste Prut a sentimentului de patriotism sovietic și antipatie proletară față de „naționalismul burghez” din RSR⁵³.

Momente importante ale politicii autonome față de Moscova

Martoră a unor spectaculoase inițiative ale diplomației românești, care au adus României „respectabilitate în ochii comunității internaționale și un statut special în cadrul comunității socialiste”⁵⁴, perioada 1965-1970 avea să cunoască momente importante în ceea ce privește linia politică autonomă distinctă de cea a Moscovei, promovată de conducerea de la București. Dintre aceste momente, menționăm stabilirea de către România, în ianuarie 1967, a relațiilor diplomatice cu RF

Germania. Faptul se întâmpla într-un moment în care nici un alt stat socialist, cu excepția URSS, nu întreprindea demersuri în acest sens.

De asemenea, liderii comuniști de la București se mențineau în continuare pe poziția refuzului ca trupe ale URSS sau ale altor „state frățești” să efectueze manevre militare comune pe teritoriul țării în cadrul Pactului de la Varșovia. Colaborarea se limita la schimbul de informații, acțiuni și întâlniri consultative la nivelul statelor majore. România cerea totodată desființarea concomitentă a blocurilor militare⁵⁵.

În timpul războiului arabo-israelian „de șase zile” (1967), conducerea de la Kremlin a trimis în Marea Neagră nave de război în vederea unei eventuale intervenții în favoarea arabilor. În aceste condiții, România rămânea singurul stat socialist care nu rupea relațiile diplomatice cu Israelul și refuza condamnarea acestuia, permițând totodată comunității evreiești din țară să se alătore Congresului Mondial Evreiesc.

În vara anului 1967, un grup de activiști și ofițeri în frunte cu Petre Borilă și generalul de Securitate Mișa Levin – ambii absolvenți ai Academiei sovietice „Frunze” – adresa conducerii sovietice un memoriu în care-l acuzau pe Ceaușescu de „poziție ostilă față de URSS”. Aceasta ar fi adus „prejudicii Pactului de la Varșovia, existând pericolul ca România să iasă din lagărul socialist”⁵⁶. Liderul de la București a luat măsuri pentru izolarea complotiștilor și înlăturarea altor „moscoviți” din structurile de putere ale statului.

Poziția insolită a României în problema conflictului din Orientul Apropiat găsea o largă recunoaștere internațională; în toamna anului 1967, ministrul român de Externe, Corneliu Mănescu, va fi primul reprezentant al unei țări comuniste ales președinte al Adunării Generale a ONU (sesiunea a 22-a). Ceea ce era, desigur, un mare succes al politicii externe românești. Principiul universalității, ca fundament al ONU, se afla în contradicție cu pretențiile Moscovei de reprezentare a comunității țărilor socialiste. Teza de bază a lui Brejnev era: „Suveranitatea unui stat socialist din blocul de Est își găsește limitele în interesele comunității socialiste”⁵⁷. Unde se aflau aceste limite hotăra, evident, URSS.

Datorită poziției sale tot mai deosebite în cadrul „lagărului” socialist, România „se bucura” la începutul anilor 1960 de o atenție sporită din partea serviciilor secrete sovietice. Țara noastră era lucrată din

punct de vedere informativ prin diverse forme, inclusiv așa-numitele operațiuni „Baikal”, care aveau ca regulă folosirea metodei acoperirii sub steag străin, adică agenți ai KGB ori GRU – sub identitatea unor cetățeni occidentali, care vizitau România⁵⁸.

Odată cu instalarea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, politica de autonomie a Securității românești față de serviciile secrete sovietice s-a accentuat. De exemplu, în primăvara anului 1965 au fost „demascați” câțiva ofițeri din rândurile armatei române cu activitate în slujba serviciilor de spionaj sovietice, punându-li-se în vedere să întrerupă orice legătură⁵⁹. De asemenea, în iulie 1967, cu ocazia întâlnirii de la Budapesta a ofițerilor superiori ai direcțiilor de spionaj din serviciile de securitate est-europene, delegația română s-a opus propunerilor reprezentanților KGB de a se intensifica măsurile specifice „împotriva Vaticanului în strânsă legătură cu cea desfășurată contra inamicului principal [SUA – n.n.]”⁶⁰.

Note ■ ¹ George Ciorănescu, *România în politica externă a României (1944-1986)*, p. 203.

² Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 258; Gheorghe E. Cojocaru, *Explozia „problemei teritoriale” în relațiile româno-sovietice*, *loc. cit.*, p. 113.

³ *Ibidem*; Gheorghe Cojocaru, *loc. cit.*, p. 113.

⁴ Vezi Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 241-243.

⁵ Elis Neagoe-Pleșa, *op. cit.*, p. 237; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 15.

⁶ Hans Hartl, *Bessarabien: Ein trotz allem noch offenes Problem (Basarabia: o problemă totuși încă deschisă)*, în „Südosteuropa Mitteilungen”, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1975, p. 64. Vezi și Hans Hartl, *Nationalitätenprobleme im heutigen Südosteuropa*, München, 1973, p. 152.

⁷ Cf. Sergiu Ion Chircă, *op. cit.*, p. 64-65.

⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁹ *Ibidem*, p. 64-65.

¹⁰ Hans Hartl, *loc. cit.*, p. 65.

¹¹ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 283-284; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 113.

¹² Hans Hartl, *loc. cit.*, p. 65.

¹³ George Ciorănescu, *Basarabia, pământ românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 271; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 15.

- ¹⁴ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 286-287; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 113.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 288; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 113.
- ¹⁶ George Ciorănescu, *op. cit.*, p. 271; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 15.
- ¹⁷ Mircea Chirițoiu, *În Biroul Politic despre presă: atentatul contra lui Gheorghiu-Dej – România, republică sovietică*, în „Magazin istoric”, nr. 5, mai 1999, p. 17; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 245.
- ¹⁸ Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 287; Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit*, p. 342.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 286; Vasile Buga, *op. cit.*, p. 342.
- ²⁰ Friedrich Engels, *Politica externă a țarismului rus*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, volumul 22, Editura Politică, București, 1965, p. 28-29. Vezi, de asemenea, Karl Marx, *Însemnări despre români*, Editura Academiei, București, 1964, p. 105-106; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 245.
- ²¹ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 289; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 114.
- ²² *Ibidem*, p. 292; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 114.
- ²³ Mark Kramer, *Moldova, Romania and the Soviet Invasion of Czechoslovakia*, în *Cold War International History Project (CWIHP) Bulletin*, nr. 12-13/2001, p. 326.
- ²⁴ Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 594; Vasile Buga, *op. cit.*, p. 348.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 594-595; Vasile Buga, *op. cit.*, p. 348.
- ²⁶ Titlul original al articolului este: *Gebietsansprüche. Mit Marx genen Moskau* și a fost publicat, prin bunăvoința fiicei lui Andrei Oțetea – Georgeta Oțetea-Meier, în traducere română de Nicolae Manolescu, în www.adevarul.ro/.../cu-marx-moscovei-1_536381870d133. Vezi și Flori Bălănescu, *Un documentar din 1965 asupra situației politico-diplomatice a Basarabiei, Bucovinei, ținutului Herța, Brațului Chilia și Insulei Șerpilor*, în „Arhivele Totalitarismului”, INST, Anul XXII, Nr. 82-83, 1-2/2014, p. 196.
- ²⁷ www.adevarul.ro/.../cu-marx-moscovei-1_536381870d133 (accesat la 13 martie 2015); Flori Bălănescu, *loc.cit.*, p. 196.
- ²⁸ *Ibidem*; Flori Bălănescu, *loc.cit.*, p. 196-197.
- ²⁹ *Ibidem*; Flori Bălănescu, *loc.cit.*, p. 197.
- ³⁰ Vezi Scrisoarea (2) de la Pamfil Șeicaru din 1 Nov. 1976, în www.romanimea.com/.../subzodiacartiisiastudiului_2... (accesat la 1 martie 2020).
- ³¹ Sergiu Ion Chircă, *op. cit.*, p. 63.
- ³² Viorel Roman, *op. cit.*, p. 74.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ Referindu-se la activitatea lui Hrușciiov, istoricul rus V.V. Juravliov notează într-o recenzie la cartea lui A.V. Pîjkov, *Dezghetușul hrușciovist* (Ed. Olma Press, Moscova, 2002), că indiferent de considerentele subiective după care s-a călăuzit creatorul „dezghetușului”, el a reușit să facă multe din ceea ce alții doar gândeau și multe din ceea ce nici să gândească nu se decideau – *apud* Vasile Buga, *Hrușciiov: mărire și decădere*, în „Dosarele istoriei”, Anul IX, nr.10/ 2004, p. 20.
- ³⁶ Vezi Igor Cașu, „Politica națională” în *Moldova sovietică*, p. 59.
- ³⁷ Aleksandr Stykalin, *Hrușciiov și Tito : O discuție îndelungată despre România*, *loc. cit.*, p. 169.
- ³⁸ ANIC, fond C.C. al P.C.R. – Secția Relații Externe, dosar 6/ 1964, f. 49.
- ³⁹ *Ibidem*, f. 73.

- ⁴⁰ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor*, p. 307.
- ⁴¹ Mioara Anton, Ioan Chiper, *Instaurarea regimului Ceaușescu . Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice. Documente*, INST, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu”, București, 2003, p. 20, 120; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 16.
- ⁴² H. Siegert, *Ceaușescu . Management für ein modernes Rumänien*, München, 1973, p. 297; Viorel Roman, *op. cit.*, p. 75.
- ⁴³ Mioara Anton, Ioan Chiper, *op. cit.*, p. 9; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 16.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 20; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 16.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 134; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 16-17.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 137; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 17.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 173; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 17.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 187; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 17-18.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 162-163; Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 19.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 223; Flori Bălănescu, *loc. cit.*, p. 196.
- ⁵¹ *Vezi* pe larg Flori Bălănescu, *loc. cit.*, p. 195-215.
- ⁵² *Ibidem*, p. 196.
- ⁵³ *Vezi* Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 19 și urm.
- ⁵⁴ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 316.
- ⁵⁵ *Vezi* B. Meissner, *Ist der Osten noch ein Block?*, Stuttgart, 1967, p. 25.
- ⁵⁶ „Der Spiegel”, 6 martie 1972; Viorel Roman, *op. cit.*, p. 80.
- ⁵⁷ Viorel Roman, *op. cit.*, p. 79-80.
- ⁵⁸ *Vezi* Cristopher Andrew, Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*, Allen Lowe, Penguin Prese, London, 1999, p.341; garnizoanasibiu.org/strategia-kgb/. (accesat la 1 martie 2020).
- ⁵⁹ Colonel (r) Gheorghe Manea, *Labirintul Vietii prin sarma ghimpata (biografii – memorii – amintiri)*, București, 1998, p. 87; garnizoanasibiu.org/strategia-kgb/. (accesat la 1 martie 2020).
- ⁶⁰ „Magazin istoric”, s.n., februarie 2001, p. 81; garnizoanasibiu.org/strategia-kgb/. (accesat la 1 martie 2020).